

Nauja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės padūmės sąrašų publikacija – 1690 m. Trakų vaivadijos sąrašai

METRYKA LITEWSKA. *Rejestrzy podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie 1690 r.* Oprac. H. Lulewicz, Warszawa: Wydawnictwo NERITON, Instytut Historii PAN, 2000, 341 s., 300 egz.

Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto leidžiamą Lietuvos Metrikos (*Metryka Litewska*) seriją papildė ketvirtoji knyga, čia pristatomas 1690 m. Trakų vaivadijos padūmės sąrašų tomas. Kartu tai jau trečios LDK vaivadijos minėtų metų padūmės sąrašų publikacija, prieš tai buvo paskelbti Vilniaus ir Bresto vaivadijų sąrašai¹. Lenkų šaltinių skelbėjai nuosekliai, vaivadija po vaivadijos užpildo LDK erdvę labai vertinga padūmės sąrašų informacija. Visai nesvarbu, kaip minėjome aptardami pirmuosius du sąrašų tomus, kad skelbiami šaltiniai kažin ar yra buvę LM sudėtyje, svarbu tai, kad istorikai gaus juos paruoštus tyrimams.

Pristatomos knygos p. 5–25 yra platus jos parengėjo Henryko Lulewicziaus parašytas įvadas. Jame autorius pristato publikuojamus šaltinius, aptaria skelbiamos medžiagos vertę istorijos tyrimams, aptaria skelbimo taisykles. Kaip ir Vilniaus vaivadijos atveju skelbimo pagrindas buvo 1690 m. dūmų apskaitos kopija, esanti kodekse, pavadintame „Lustracja W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego i akta konfederacji tarnogrodzkiej 1715 r.“ ir saugomame Lenkijos vyriausiajame senųjų aktų archyve (Archiwum Główne Akt Dawnych – AGAD) Varšuvoje

¹ *Metryka Litewska. Rejestrzy podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.* Oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1989; *Metryka Litewska. Rejestrzy podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo brzeskie litewskie 1690 r.* Oprac. A. Rachuba, Warszawa, 2000. Šios publikacijos pristatytos: Z. K i a u p a, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės padūmės sąrašų publikacijos, *Lietuvos Metrikos naujienos*. 4, Vilnius, 2000, p. 16–17.

(Zaluskių bibliotekos rinkinys Nr. 205). Trakų vaivadijos sąrašas šiame kodekse užima l. 26v–58v. Jį sudaro panašiai sudaryti 4 atskiri kiekvieno Trakų vaivadijos pavieto (Trakų, Gardino, Kauno, Upytės) sąrašai. Juose nurodoma valda, jos savininkas ar savininkai ir dūmų skaičius. Tačiau yra ir skirtumų. Trakų ir Gardino pavietuose valdos aprašomos sugrupuotos į parapijas, šių sąrašų pabaigoje surašytos vadinamosios karališkosios valdos. Tai svarbiausios sąrašų dalys, prie smulkesnių čia nesustojame. Kitaip atrodo kitų dviejų pavietų sąrašai. Dauguma Kauno pavieto bajorų buvo padalinti ne į parapijas, bet į 3 traktus: Panemunės (*poniemoński*), Užgirio (*zapuszczański*) ir Užnerio (*zawilejski*). Panemunės traktą sudarė Birštono, Darsūniškio, Punio ir Stakliškių ratai (*koło*), dauguma kitų dviejų traktų bajorų buvo surašyti giminėmis, šių būta 66. Toks pavieto suskirstymas buvo labai archaiškas. Taip buvo skirstoma dar prieš 1565–1566 m. valstybės valdymo ir bajorų savivaldos reformas. Dar kitaip buvo sudarytas Upytės pavieto sąrašas. Stambiosios ir vidutiniosios bajorų valdos buvo surašytos abėcėlės tvarka, o smulkieji bajorai sugrupuoti į 64 laukus, tai buvo ne mažiau archaiška, nei Kauno pavieto giminės. Kaip pastebi H. Lulewiczius, kai kurių laukų pavadinimai skamba panašiai kaip XIV a. kronikininko Hermano Vartbergės minimos *regiones* ir *terrae* (p. 8).

H. Lulewiczius nesitenkino šiuo šaltiniu, kiekvienam iš 4 Trakų vaivadijos pavietų jis sudarė žymiai papildančios ir patikslinančios pagrindinį šaltinį medžiagos, o Upytės pavieto

atveju – net keičiančios skelbimo pagrindą. Šio pavieto sąrašas skelbiamas pagrindiniu šaltiniu laikant Radvilų archyve AGAD-e esantį „Registr abiuraty sejmu warszawskiego anno 1690 odprawionego“ (signatūra AR Dział II nr. 1778, s. 1–44). Tai panašiu laiku kaip ir Zaluskų bibliotekos rankraštis 1715 m. Radviloms naudotis padaryta ir pilnesnė kopija. Kitas papildomas šaltinis buvo 1662–1690 m. Trakų pilies teismo aktų knyga (saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, f. 7), talpinanti Gardino, Kauno ir Trakų pavietų žemvaldžių mokesčių mokėjimo dokumentaciją. Tik Trakų pavietui tiko 1676–1692 m. LDK izdo komisijos knyga (saugoma ten pat), Gardino pavietui – 1747 m. Gardino ekonomijos komisaro Jano Benedykto de Szwarcenfeldo memorialas (saugomas: AGAD, Archiwum Kameralne nr. II/184, s. 47–58). Skelbėjas skrupulingai fiksavo šių šaltinių skirtumus. Šiam darbui reikia nepaprastai daug laiko, tačiau šaltinis darosi patikimesnis.

Publikacija paruošta rūpestingai, pateikti išsamūs archeografiniai ir dalykiniai komentarai, yra asmenvardžių ir geografinių vardų rodyklės. Pateikiama stebėtinais daug biografinės medžiagos apie sąrašuose minimus bajorus. Tai yra išskirtinis H. Lulewiczius ir Andrzejaus Rachubos, kuriam dėkojama už talką, darbų požymis. A. Rachuba parengė pirmuosius du 1690 m. LDK padūmės sąrašų tomus. Tačiau su vietovardžiais yra šiek tiek blogiau, jie neidentifikuojami, nepateikiamos dabartinės jų formos. Visiškai aišku, kad su visais tome esančiais vietovardžiais to padaryti neįmanoma, daug valdų buvo pernelyg mažos, kad besikeičiant žemėvaldai ir dažnai gyvenvietėms išnykstant ar keičiant vardus, jas galima būtų susieti su dabartinėmis gyvenvietėmis ir jų vardais. Tačiau atlikti šią operaciją su miestais, miesteliais, didesnėmis valdomis (jų centrais) visiškai įmanoma ir reikia. Toks darbas

padėtų išvengti retkarčiais pasitaikančių nesusi-pratimų. Štai Upytės pavieto sąrašė rašoma: „z plebanii radziwiliskiej (p. 180), z majętności are-downnych od księżnej jejm. z Radzi[wi]liszek“ (p. 186). Rodyklėje yra tik *Radziwiliszki*. Knygoje įdėtame žemėlapyje taip pat yra Radviliškis, jis visiškai teisingai pažymėtas prie Šiaulių. Skaitytojui nelieka nieko kito, kaip sieti šaltinio ir žemėlapiu Radviliškį. Bet tai būtų klaida, nes šaltinyje kalbama apie dabartinį Nemunėlio Radviliškį, buvusį Radviloms priklausiusiose (*księżna jejm.*, kaip nurodo skelbėjas – Liudvika Karolina Radvilaitė) Biržų valdose. Ir dėl kito vietovardžio įsivėlė akivaizdi klaida, tik negalėdami patikrinti šaltinio *de visu*, negalime pasakyti, ar ta klaida atsirado ruošiant šaltinį skelbimui, ar ji yra pačiame šaltinyje, padaryta anuometinio raštininko. Pastarasis atvejis labiau tikėtinas. Upytės pavieto sąrašo pradžioje yra aprašytos valdovo valdos, Šiaulių ekonomija, Vabalniko, Šeduvos seniūnijos ir kitos. Po Šeduvos seniūnijos aprašo yra toks tekstas: „Z majdeburgii miasta JKM Szawelskiego: p. Paweł Siemaszko, burmistrz, p. Bałtromiej Hackiewicz, ławnik, p. Marcin Matkiewicz, instygator, starsi majdeburgii szawelskiej“. Tačiau gerai žinoma, kad tuo metu Šiauliai neturėjo savivaldos, nesinaudojo vadinamąja Magdeburgo teise², pagaliau XVII a. pabaigos šaltiniuose nėra šiauliečių tokiomis pavardėmis. O Šeduvos seniūnijoje buvo savivaldus magdeburginis Šeduvos miestas, akivaizdu, kad cituotoje vietoje rašoma apie jį. Bet tokių verčiančių suklusti vietų publikacijoje daugiau nepastebėjome, todėl drąsiai galime teigti, kad ji visiškai patikima.

Žymiai sudėtingiau su pačiu šaltiniu. H. Lulewiczius daug vietos skiria jo kaip šaltinio vertės, patikimumo aiškinimui. Čia neperpasakosi-

² *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Ats. red. L. Mulevičius, Šiauliai, 1991, p. 26–31.

me skelbėjo teiginių ir faktų, tai galės padaryti kiekvienas, kuris naudos skelbiamą šaltinį savo tyrinėjimuose. Pastebėsime, kad H. Lulewiczius atkreipia dėmesį į spragas sąrašuose, tiksliau sakant, naudotose 1690 m. sąrašų kopijose, į išaiškintus skelbiamų šaltinių ir atskirais atvejais pasitelktos konkrečių valdų medžiagos duomenų neatitikimus, į dūmo kaip apskaitos vieno turinio problemą ir kitus dalykus. Tačiau reikia sutikti su juo, kad tai nors ir su spragomis, tačiau dažnai nepamainomas šaltinis (p. 15). Pavietų sąrašų kompleksiskumo įvertinimas nėra negatyvus, yra spragų, tačiau jų vietas galima tiksliai nustatyti, o bendrieji duomenys, kurios turime, leidžia tas spragas patenkinamai užpildyti (p. 18).

Kaip ir pristatydami pirmuosius du 1690 m. LDK padūmės sąrašų publikacijos tomus, gali-

me tik pasidžiaugti, kad šie įvairiapusiai istorijos šaltiniai, būtini tiriant LDK demografinę raidą, istorinę geografiją, žemėvaldos, valstybės valdymo ir kitų gyvenimo sferų istoriją, tampa prieinami tyrinėtojams. Kalbant apie šį tomą, galima papildomai atkreipti dėmesį į archaišką bajorijos organizaciją rodančius Kauno ir Upytės pavietų sąrašus, kurie bus naudingi retrospektyviam žvilgsniui į ankstesnių laikų bajoriją. Tuo pačiu kyla klausimas – kodėl ši archaika taip ilgai išliko?

Ir jau visai baigiant šį pristatymą reikia sustoti prie to, kuo H. Lulewiczius pradėjo *Įvadą*. Čia jis priminė, kad Lenkijos archyvuose išliko ir daugiau 1690 m. LDK padūmės sąrašų, be jų paskelbtų dar Žemaitijos seniūnijos, Minsko, Naugarduko vaivadijų ir kitų (p. 5–6). Šis priminimas nuteikia laukti naujų publikacijų.

Zigmantas Kiaupa
(Vilnius, Lietuvos istorijos institutas)